

BEZ POROZUMĚNÍ NAŠEMU VZTAHU K MINORITĚ O MINORITĚ NIC NEPOCHOPÍME

THERE IS NO UNDERSTANDING
OF A MINORITY IF THERE IS NO
UNDERSTANDING OF OUR RELATION
TO IT

ROMAN ŠVARŤÍČEK

RECENZE KNIHY

Doubek, D., Levínská, M., & Bittnerová, D. (2015). *Pomoc a pořádek: kulturní modely v pomáhajících profesích*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.

Publikace navazuje na předchozí knihu *Funkce kulturních modelů ve vzdělávání* (2011), která se zabývala složitou situací Romů optikou vzdělávání. Tato předchozí kniha dokázala vysvětlit racionalitu specifického světa a vrátit úctu lidem, kteří v něm žijí. Nebyl to jednoduchý úkol, neboť zkoumaní aktéři jsou „němí“, nemají hlas, a ačkoliv je na ně mnohdy zaměřena extrémní pozornost, jsou Romové obtížně vymežitelní, jsou „unikaví“. V Brně jezdí tramvaj číslo 4, která na své trase projíždí dvěma zcela odlišnými čtvrtěmi města. Na kopci s výhledem je čtvrť plná krásných rodinných vil, zelených zahrad, kaváren, uprostřed je bazén a chtěl by tu bydlet každý, ale z finančních důvodů si to jen málokdo může dovolit. Druhým směrem je v dolíku několika ulic lokalita, která je doslova protikladná ke čtvrti na kopci: šedé činžovní domy jsou ve špatném stavu, zchátralé továrny nenašly prozatím nové majitele, místo naleštěných kaváren zde najdeme jen herny s blikajícími automaty a zastavárny, a ačkoliv vzdálenost od centra města je stejná jako

v případě vilové čtvrti a bydlení zde si může dovolit skoro každý, nikdo tu bydlet nechce. Tato čtvrť má velmi špatnou pověst a lidé z projíždějící tramvaje nikdy nevystupují, aby si udělali krásnou odpolední procházku.

Trojice autorů nejenom pomyslně z tramvaje vystoupila a po nějaký čas pobývala v tomto jiném světě uvnitř *takřka každého* města, ale díky mimořádně kvalitnímu etnografického výzkumu dokázala skrze plastická schémata vykreslit pro čtenáře důvěryhodný obraz Romů optikou vzdělávání.

Jejich nová kniha *Pomoc a pořádek* se již nevěnuje přímo Romům, ale profesionálům v pomáhajících profesích, kteří Romům ve vyloučených lokalitách poskytují pomoc. Kniha Davida Doubka, Markéty Levínské a Dany Bittnerové zaujme na první pohled svojí originální, graficky skvěle zpracovanou obálkou, netypickou pro žánr vědecké monografie. Čtenář záhy zjistí, že tyto dvě charakteristiky se netýkají jen obálky knihy, ale komplementárně i jejího obsahu. Kniha bytostně překračuje uzavřené škatulky vědeckých disciplín a přináší originální, kritické vhledy do zkoumané problematiky.

Kniha má klasickou strukturu empirické monografie, avšak už letmý pohled do obsahu napoví, že kniha v žádném případě tradiční nebude. Autoři pracují nejenom s velkým množstvím abstraktních teoretických konceptů z několika vědních disciplín, ale vytvářejí nové koncepty a nová schémata (už ne schémata jako v předchozí publikaci), což postupně nutí čtenáře k vytvoření vlastního slovníčku. Nejenom aby věděl, co je generátor logiky pomoci (GLP) nebo idealizovaný kulturní model (IKM), ale především proto, aby si vytvářel svoje vlastní schéma systematizující a hierarchizující jednotlivé části teorie. Bylo by tak zavádějící napsat, že kniha vyžaduje pozorného čtenáře, protože kniha si nejenom nárokuje časové a intelektuální kapacity čtenáře, ale ten si doslova musí s tužkou a papírem klestit cestu intelektuálním světem plným košatých metafor, psychoanalytických odhalení a propletených logických vztahů skrze vytváření vlastních schémat.

Hlavními motivy knihy je zjistit nejenom to, jaké jsou možnosti pomoci Romům a obyvatelům vyloučených lokalit, ale kniha hovoří jak o aktérech pomoci, tak o nastavení systému pomoci a v poslední řadě o protichůdných tendencích postupujících skrze systém i aktéry. Chceme-li porozumět Romům, nemůžeme se dívat jen na ně, ale musíme studovat i vztah většinové společnosti k nim.

Nejobsáhlejší část knihy je věnována „typologii“ aktérů pomoci. Znameníatá analytická práce s rozhovory se sociálními pracovníky nezůstává na rovině *Co nám řekli respondenti zajímavého*. Abstraktní rovina této typologie je vidět nejenom v tom, že typy autoři označují za schémata či superschémata, ale rovněž v jejich pojmenování: systematik, liberál a láska. Schematičnost těchto modelů na druhé straně dobře zakotvují čtyři kritéria, která jasně vymezují hranice mezi jednotlivými typy, což ve výsledku umožňuje empiricky dostatečné podložení induktivně vzniklých typů. Kritéria jsou následující:

dující: 1. Kdo určuje osobu, jež potřebuje pomoc pracovníka, 2. Velikost souboru osob, kterým je třeba pomoci, 3. Indikátor úspěšné pomoci, 4. Distanciace vůči ostatním dvěma typům.

Čtenář je autory veden k tomu, aby si postupně na papíře maloval svoji tabulku, kde řádky reprezentují typy aktérů a sloupce čtyři kritéria. Jak autoři popisují jednotlivé řádky, čtenáři se naplňují i jednotlivé sloupce. Dozvíme se, že systematik rozhoduje na základě svého expertství, komu je třeba pomoci a v jaké míře; liberál sám nerozhoduje, neboť nechává rozhodovat klienta, kterého musí nejdříve rozpovídat, aby došlo k uzavření kontraktu o druhu pomoci; pracovník označený jako láska je ten, který se identifikuje skrze stejnou barvu pleti s potřebnými. Na tomto typu si můžeme ukázat psychoanalytický vhled autorů do věci. Empatický pracovník typu láska uzavírá spojení s potřebným skrze pocíťovanou křivdu vyvolanou *pohledem bílého muže*, což dělá z obou osob silné spojení. Potřebnému je vykreslován obraz emancipovaného jedince na společenském vzestupu, na jehož konci je meta stát se *bílým*. Pracovník tak musí dodat potřebným energii, aby se do tohoto transformačního boje pustili. O co silnější vztah se mezi nimi utvoří, o to větší rozčarování přichází později, když potřebný zjišťuje, že se neztotožňuje s obrazem nabízeným pracovníkem nebo že *bílí nás nenechali stát se bílými*. Potřebný uvěřil, že bude dorovnána nespravedlnost, ale nakonec má stejně pocit, že jej pracovník zradil, a konfrontace s hierarchickým pořádkem se o to více prohlubuje.

Ačkoliv jsem doposud hovořil o typologii pomáhajících, není to přesné označení. Nebyla by to totiž publikace zkušených školních etnografů, abychom zůstali jen na rovině typů pracovníků (byť každý typ v knize zastupuje prototypický mluvčí), nebo abychom místo typologie hovořili o rétorických figurách, které se v rozhovorech s respondenty objevovaly (viz Švaříček, 2011). Ani se nejedná o vývojová stadia pracovníků v pomáhajících profesích.

Doubek, Levínská a Bittnerová chtějí výše uvedenou typologii postihnout základní ideově-konativní rámce, které se ideově podílejí na vytváření prostoru péče a jež jsou vedle toho zdrojem síly emancipace v procesu desegregace Romů. Nejedná se o paradigmatata, neboť to nejsou „obecně uznávané výsledky, které v dané chvíli představují pro společenství odborníků model problémů a model jejich řešení“ (Kuhn, 1997, s. 10). Nejedná se ani o diskurz jako kulturně a historicky podmíněné systémy zásad, forem a pravidel sloužících ke komunikaci o pojmech, termínech, problémech a vědeckých otázkách (Foucault, 1994). Nejde totiž jen o způsob argumentace řízené specifickými pravidly a obsahující specifické pojmy, ale především o praktické činy pracovníků provázané ideovým rámcem. A to navíc v prostředí, ve kterém panují mezi poskytovateli pomoci konkurenční vztahy (zastávané paradigma). Rámce jsou „světlo, ve kterém činy mají smysl a jiné nikoliv“ (s. 225). Autoři schémata označují za generátory logiky pomoci. Jak uvidíme dále, jsou tyto tři generátory spojené s fungováním celého systému.

Druhou oblastí, kterou autoři zkoumají, je společnost jako systém. Ten je na jedné straně vnímán jako kooperující systém umožňující realizovat péči a pomoc, avšak na druhé straně je líčen jako systém nutně selhávající. Pomáhajícím umožňuje dělat svou práci, ale díky systému to nakonec špatně dopadne. Toto ústřední dilema pak ovlivňuje další popisované kategorie, kterým se zde s ohledem na rozsah nemůžeme věnovat. Porozumět celému systému je poměrně složité a čtenář by zde užil hypertextové vyhledávání, neboť jednotlivé subkapitoly knihy jsou v této části propojeny extrémně složitou sítí sémantických vztahů.

Za pozornost stojí vnímaná chybějící perspektiva desegregace. Kam má celý proces pomoci vlastně směřovat? Co je dosažitelným a ideálním cílem? Jakou roli by v tomto procesu mělo hrát vzdělávání, které můžeme vnímat jako jeden z mála přímých nástrojů, kterými systém disponuje? Je cílem procesu desegregace snížit nezaměstnanost, zlepšit bydlení, emancipace, inkluze, integrace nebo asimilace?

Do toho nepromlouvá jenom nastavení systému (selhávání, neprovázanost institucí, konkurence mezi organizacemi), ale také odpor v majoritě i minoritě. Tomu je věnována samostatná kapitola Dissent, která je sice rozsahem neveliká, bez ní by však příběh nebyl úplný.

Nejen politikové zabývající se Romy, ale i mnozí výzkumníci zkoumající Romy jako by nevěděli, jak uchopit onu problematickou rovinu našeho vztahu k romské minoritě, aniž bychom hovořili o rasismu či xenofobii. Doubek, Levínská a Bittnerová se o to pokoušejí s oporou o aparát psychoanalytických teorií. Nerozebírají tak to, jestli lidé mají nebo nemají předsudky o Romech, ale nahlížejí na tento problém jako na strukturální nastavení žitého stavu světa. V tomto bodě se propojují expertní specifikace trojice autorů, když ukazují, jak se v tomto nastavení propojují skryté psychodynamické tendence spolu s obecně sdílenými kulturními paradigmaty.

Kapitola Dissent možná i provokativně popisuje hlasitý odpor, který kladou na obou březích lidé vůči procesům desegregace. Tato třetí důležitá oblast knihy je věnována něčemu, co je v čirém rozporu vůči dvěma předchozím, které prosazovali myšlenku desegregace. Dissent představuje odpor jak majority vůči Romům, tak minority vůči většinové společnosti. Iracionální emotivní postoj k něčemu, co by mělo nastat a ohrozit status quo. Autoři uvádějí příklad, jak místní občané ve své obci odmítnou přidruženou výrobu, protože by zaměstnávala Romy. Nemůžeme to vysvětlovat selháním systému, neboť se jedná spíše o emocionální tendenci dotčených aktérů, kteří aktivně vystoupí vůči připravované změně či pracovníkům nesoucím s sebou myšlenky desegregace a transformace.

Odpor je především o strachu ze změny. Majorita se cítí být dopředu ohrožena něčím, co má přijít a zčeřit klidné vody byt' ne vždy dobře fungujícího mezilidského soužití. Minorita se cítí podobně ohrožena nejistými

vyhlídkami v případě opuštění jistot vyloučené lokality, což legitimizuje pasivitu minority.

Kapitola působí neučesaně až nedokončeně, jako by v knize ani neměla jasné místo, i když bez ní by to také nešlo. Možná tím naznačuje budoucí směřování výzkumu autorského kolektivu, podobně jako když si autor románu nechává na konci knihy dveře otevřené pro její možné budoucí pokračování.

Recenzovaná kniha je provokativní a nastiňuje mnohá dilemata. V situaci, kdy se výrazně zvýšil počet vyloučených lokalit a počet vyloučených se od roku 2006 do roku 2012 skoro zdvojnásobil (z 3–4 tisíc na 7 tisíc, s. 122), je mimořádně užitečné odkrýt závoj magického tajemství a porozumět začarovanému kruhu, ve kterém se podle některých systém nalézají. Publikace je psána vyzrálým jazykem, ze kterého dýchá na čtenáře snaha o věcné porozumění, a dobrý vjem z knihy nemizí ani po jejím přečtení, ale zůstává zavrtán hluboko v mysli čtenáře.

V neposlední řadě musím zmínit inovativní práci s empirickými zjištěními. Kniha tak pečlivému čtenáři může sloužit jako učebnice metodologie pro pokročilé, kteří si neví rady s otázkou, co dělat po otevřeném kódování. Autoři publikace se často hrdě hlásí ke svým učitelům a intelektuálním vzorům, ale kniha ukazuje, že je dávno překročili.

Literatura

- Bittnerová, D., Doubek, D., & Levínská, M. (2011). *Funkce kulturních modelů ve vzdělávání*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.
- Doubek, D., Levínská, M., & Bittnerová, D. (2015). *Pomoc a pořádek: kulturní modely v pomáhajících profesích*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.
- Foucault, M. (1994). *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Svoboda.
- Kuhn, T. S. (1997). *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoymenh.
- Švaříček, R. (2011). Čas, vzpomínky a řečnické figury v rozhovoru. *Studia paedagogica*, 15(1), 147–176.

Kontakt na autora

Roman Švaříček

Ústav pedagogických věd, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

E-mail: svaricek@phil.muni.cz

Corresponding author

Roman Švaříček

Department of Educational Sciences, Faculty of Arts, Masaryk University

E-mail: svaricek@phil.muni.cz

